

A 20. SZÁZADI MAGYAR HATÁRREZSIM VÁLTOZÁSAI: GLOBALIZÁCIÓS ÉS TERRITORIALIZÁCIÓS HULLÁMOK HATÁSA¹

TWENTIETH-CENTURY HUNGARIAN BORDER REGIME CHANGES: IMPACT OF WAVES OF GLOBALIZATION AND TERRITORIALIZATION

Bencsik Péter

PhD, habil., egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar Jelenkortörténeti Tanszék
bencsikp@yahoo.com

ÖSSZEFOGLALÁS

Magyarország határainak átjárhatósága többször is jelentős mértékben megváltozott a 20. század során. A határrezsim szigorodása vagy enyhülése elsősorban a nemzetközi környezet átalakulása révén következett be, ugyanakkor a belső tényezők szerepe sem elhanyagolható. Nemcsak a háborúk, a rendszerváltások, a határváltozások, hanem elsősorban a világban zajló globalizációs hullámok, illetve az ezek között jelentkező territorializálódás hatottak rá. A fenti folyamatok együttesen formálták Magyarország határrezsimjét, amely 1914 előtt nyugati típusú volt, a két világháború között átmeneti jellegűvé vált. 1945 után a keleti, korlátozó határrezsim vált uralkodóvá, amely a hatvanas évektől lassú liberalizáción ment keresztül.

ABSTRACT

The permeability of Hungary's borders had significantly changed several times during the 20th century. The tightening or easing of the border regime has been primarily the result of changes in the international environment but the role of internal factors is not negligible. It has been shaped not only by wars, regime changes, and border changes but above all by the waves of globalization, and, between them, territorialization. These processes together shaped Hungary's border regime, which belonged to the Western system before 1914 but became of transitional character between the two world wars. After 1945, the Eastern, restrictive border regime became dominant, which underwent a slow liberalisation from the 1960s onwards.

Kulcsszavak: határrezsim, territorializálódás, globalizáció, határőrizet, vasfüggöny

Keywords: border regime, territorialization, globalization, border surveillance, iron curtain

¹ A tanulmány az MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport (a projekt száma: 0322107) és a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klaszterének IKT és Társadalmi Kihívások Kompetenciaközpontja támogatásával készült. A szerző a Diffúzió és Globalizáció kutatócsoport tagja.

A globalizáció egyik sajátossága az, hogy nem egyenes vonalú folyamat, hanem hullámokban zajlik. A kutatók között többnyire egyetértés van abban, hogy az utóbbi kétszáz évben két jelentős hullámra került sor: a 19. század utolsó harmadától az első világháborúig, valamint az 1970-es évektől napjainkig. Egyes kutatók viszont három hullámot neveznek meg ebben az időszakban, az 1914 előtti periódust, az 1945 utáni három évtizedet, majd a nyolcvanas évek közepén kezdődő, ma is tartó hullámot (Therborn, 2000, 161–166.). A globalizációs hullámok idején az áru, a tőke, az eszmék és az emberek nemzetközi áramlása fokozódik, a határok tehát átjárhatóbbá válnak. E hullámok között, azaz deglobalizáció idején viszont jellemzően csökken a határokon át történő áramlás üteme, a határok szerepe fokozódik, az államok elkülönülése nő, vagyis általában jelentősebbé válik a politikai hatalom és a gazdaság területi – idegen szóval territorialis – jellege.

A területiség – másként territorialitás – fogalmának jelentős szakirodalma van. Történetileg és politikailag két fontosabb értelmezése létezik: a nemzetállamok területi elhatárolódása, illetve a határok közé zárt tér feletti politikai uralom léte, ami természetesen nem csak állami szinten valósulhat meg. A továbbiakban csak az állami területiséggel foglalkozom. A territorialitás két módon jelentkezik: a határok, illetve a belső terület feletti kontroll révén. Mivel az államok határaik mentén a legsérülékenyebbek, az ellenőrzés gyakran erőteljesebb az állam periferiáin, mint a belső területen. A territorialitás alapvetően statikus fogalom, mivel azt fejezi ki, hogy egy adott pillanatban milyen erős az állami kontroll a határok és/vagy a belső tér felett. Az egyes államok területisége eltérő mértékű, ami földrajzi, térbeli összehasonlítást tesz lehetővé. Másrészt, minden állam esetében időben is változhat az alkalmazott politikai ellenőrzés mértéke. Noha ez nem mérhető és nem számszerűsíthető, annyi mindenképp megállapítható, hogy egy adott korszakban erősödik vagy gyengül. Ha növekszik, akkor territorializálódásról beszélünk, míg a terület és a határok feletti kontroll csökkenését deterritorializálódásnak nevezzük. A globalizáció rendszerint deterritorializálódással, a deglobalizálódás pedig territorializálódással jár együtt. Ugyanakkor a területiség nem szűnik meg teljesen a globalizáció idején, csak gyengül, illetve átalakul: ezt reterritorializálódásnak nevezzük (Bencsik, 2021, 6–10., 15–23.).

A területiség időbeli változásait elsősorban a határok feletti kontroll vizsgálatával lehet feltárni. Az útlevel- és vízumpolitika, az útlevelrendészet, a határforgalom ellenőrzése, a zöldhatár őrzése, a határrend fenntartása, a vámszabályok kialakítása és ellenőrzése, a határrend megsértésével kapcsolatos büntetőjogi szabályok és eljárások, a határokon alkalmazott rendészeti eljárások és az ott gyakorolt legitim állami erőszak együttesen egy komplex rendszert alkotnak, amelyet határrezsimnek nevezünk. A határrezsim változása lényegében párhuzamba állítható a (de)territorializálódás folyamatával. Szigorodásának okai között említi a szakirodalom a kedvezőtlen nemzetközi környezetet, az új államok kialakulását, a határvidéken élő (és esetleg szeparatista törekvéseket mutató) nemzetiségek je-

lenlétét, továbbá a bürokrácia fokozódását (Chandler, 1998, 20–24.). A nemzetközi környezet hatása nyilvánvalóan a legfontosabb: a triviális tényezők (például a háború) mellett a legfontosabb tényező az, hogy globalizálódó időszakról van-e szó vagy épp ellenkezőleg. Ez annyira meghatározó, hogy a globalizáció gyors előrehaladása idején még az új államok kialakulása sem okoz szigorúbb határrezsimit, míg deglobalizáció esetén emellett a határváltozások, sőt a rendszerváltások is ilyen hatást váltanak ki.

A magyar határrezsimek változásai a 20. században alapvetően a nemzetközi trendeket követték. 1914 előtt a globalizáció akkori hulláma határozta meg a helyzetét. Ennek jele volt a szinte teljesen általános útlevélmentesség (csak a Balkán államai, Oroszország és az Oszmán Birodalom követeltek útlevelet), a kivándorlás szabadsága. A szabad mozgás joga olyan alapvető volt, hogy a legtöbb határon ellenőrzés nélkül lehetett átlépni. A magyar országhatárok túlnyomó része a Monarchia belső határa volt, ahol sokáig nem is állomásoztak határőrizeti szervek. A kivándorlás állami felügyelete ugyanakkor olyan tényező volt, amely már békeidőben kikényszerítette a határőrség felállítását és a Monarchián belüli határforgalom – szelektív, csak a kivándorlókra vonatkozó – ellenőrzését (Bencsik, 2020, 6–12.).

Az első világháború kezdetén megtiltották a kivándorlást, általános útlevél-, sőt vízumkényszert vezettek be, a hadművelleti területek felállításával pedig a front tágabb hátszögében az országon belüli utazások is komoly korlátozás alá estek. Rendszeressé vált az utazók ellenőrzése, a kihágásokat fokozódó szigorral büntették. Ezen intézkedéseket világszerte és szinte egyszerre vezették be, részben persze a viszonyosság elve miatt is (Torpey, 2000, 116–117.; Lloyd, 2003, 119–120.). Ugyanakkor mindenki meg volt győződve arról, hogy a háború után vissza lehet térni az 1914 előtti állapothoz. Erre azonban még Nyugat-Európában sem került sor. A 20. század őskatasztrófája, a Nagy Háború az ellenséges népek démonizálásával, a nacionalizmus felkorbácsolásával, a gazdasági kapcsolatok megszakadásával új korszakot nyitott. Kelet-Közép-Európában a fegyveres konfliktusok is később értek véget: a birodalmak összeomlását új, „nemzeti” államok megalakulása, forradalmak, rendszer- és határváltozások kísérték. Az új államok – különösen azok, amelyek túlnyerték magukat, nagy területeket szereztek, és jelentős számú nemzetiségi lakossal rendelkeztek – saját konszolidálásuk érdekében a határok zárva tartásában (és gazdasági autarkiaiban) voltak érdekeltek.

A két háború között Magyarország a hazai és a határon túli magyarság kapcsolattartása érdekében kezdetben nyitott határokat szeretett volna látni. E nemzeti érdekekkel szemben viszont komoly érvek szóltak a határok zárva tartása mellett is (Bencsik, 2020, 12–25.). Egyrészt az elharapózott csempészet óriási károkat okozott a költségvetésnek, másrészt állandóan rettegetek attól, hogy az útlevél nélkül, tehát illegálisan átkelő személyek között jelentős számú kém lehet, végül pedig a kormány rájött, hogy útlevélrendészeti intézkedésekkel meg tudja akadályozni

a „nemkívánatos elemek” beáramlását az országba. (Ez a címke elsősorban zsidó menekültekre vonatkozott.) Az útlevel- és vízumkényszer tehát fennmaradt, s amikor a harmincas években megindult a kötelező vízumok eltörlése, akkor erről épp a szomszédos államokkal nem sikerült megegyezni – Ausztria kivételével. A két világháború között jelentősen csökkent a határokat átlépő távolsági utazók száma. Ennek részben a kivándorlás visszaesése volt az oka. Bár az agrár-túlnépesedés miatt igény lett volna rá, a kelet-európai kivándorlókat súlyosan diszkriminálta az Egyesült Államok új bevándorlási kvótája, a világválság után pedig minden állam korlátozta a bevándorlást saját munkaerőpiacának védelme miatt. Ebben a helyzetben leginkább az úgynevezett kisebb határszéli forgalom nyújtott lehetőséget a határátlépésre. Ennek fenntartásáért is súlyos diplomáciai küzdelmet folytatott az ország, de a határ menti 10–15 kilométeres sáv lakói, elsősorban a kettősirtokosok átkelési lehetősége 1948-ig fennmaradt.

A jóval kisebb területű országban a határőrizeti erők létszáma lényegesen felülmúlta a dualizmus kori állomány nagyságát. Ráadásul a határőrizetet militarizálták, részben azért, hogy a trianoni béke haderő-korlátozási rendelkezését kijátszassák. A magyar revíziótól tartó szomszéd államok, elsősorban a kisantant tagjai szintén jelentős élőerőt vonultattak fel határaik mentén. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy mindennaposá vált az erőszak a határok mentén. Gyakori volt a fegyverhasználat a csempészekkel szemben is, de a szomszédos államok határőrizeti szervei között is véres határincidensekre került sor. Mindez azt eredményezte, hogy a magyar határrezsim – amely korábban teljesen hasonló volt a nyugat-európai országokéhoz – „balkanizálódni” kezdett (Bencsik, 2022, 29–40., 136–139.).

Az 1930-as évek közepétől – mindenekelőtt az antiszemitizmus erősödése miatt – a magyar határrezsim újra szigorúbbá vált. Ismét megjelent a zsidók beutazásának korlátozása, miközben sokan a hazai zsidóság kivándorlását szorgalmazták. A második világháború idején a korábbi vízummentességek ismét megszűntek. Az országgyarapítások után a visszatért területekre való utazás átmenetileg korlátozás alá esett, és természetesen újra különleges szabályok vonatkoztak a hadműveleti területekre, ami 1942–1943 folyamán még az országtól távol eső keleti hadszíntérre vonatkozott. A szigor jele volt az is, hogy míg a magyar jog a tiltott határátlépést korábban meglehetősen enyhén (legfeljebb két havi elzárással) büntette, addig 1940-től már egyévi fogház is kiszabható volt. 1939-től az országból illegálisan távozók már magyar állampolgárságuktól is megfoszthatók voltak.

A második világháború utáni időszakban az európai, illetve az észak-atlanti integráció sajátos globalizációt eredményezett. Az egyes nemzetek közötti kapcsolatok élénkültek ugyan, de csak a kialakuló kétpólusú világ nyugati blokkján belül. A globális, tehát a világ egészére kiterjedő kapcsolatok inkább csökkentek, vagyis a hidegháború klasszikus szakaszában inkább a territorializálódás újabb hullámáról beszélhetünk. A keleti blokk – benne Magyarország – esetében különösen erőssé vált a területiség. Bár a magyar határrezsim fejlődése már a két

világháború között eltért a nyugatitól, 1945-ben ennél drasztikusabb változások indultak el: a szovjet határrezsim átvétele vette kezdetét. Erről fontos tudni, hogy jelentős előzményei voltak már a cári Oroszországban is, ahol egy bezárkózó, az embereket röghöz kötő rezsim alakult ki, amely még az országon belüli szabad mozgást sem engedélyezte. Ennek módszere az ún. belső útlevél volt (Matthews, 1993, 1–8., 27–35.). Talán ez volt a szovjet határrezsim egyetlen eleme, amelyet a keleti blokk csatlós államai nem vettek át.

1945-ben Magyarország nem nyerte vissza szuverenitását. Nem meglepő, hogy a határrezsim felügyelete is szovjet kézbe került: a Szövetséges Ellenőrző Bizottság engedélye nélkül a magyar határokat legálisan egyik irányban sem lehetett átlépni 1947-ig. A gazdasági-pénzügyi helyzet is a nemzetközi utazások akadálya volt, de politikailag sem tartották kívánatosnak azokat. A határrezsim szovjetizálása 1948-ig tartott. A határon át történő mozgás, legyen szó személyek, áruk, információk áramlásáról, állambiztonsági kérdéssé vált. Ennek megfelelően a határrendőrséget és a *Belügyminisztérium* (BM) útlevélosztályát már 1948-ban, az addig a honvédelmi tárcahoz tartozó határőrséget pedig 1950-ben az Államvédelmi Hatósághoz (*ÁVH*) csatolták. Ebben az időszakban szinte csak a kishatárforgalom keretein belül lehetett átkelni a határon.

A fordulat évét követően az útlevélügyeket tehát az *ÁVH* intézte. Bevezették a kiutazási engedélyt (kiutazási vízum), vagyis az útlevél önmagában nem jogosított fel az ország elhagyására. Az engedélyeket az 1949-ben felállított Külföldi Kapcsolatok Bizottsága adta meg, amelyben a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottságának tagjai foglaltak helyet. Minden kiutazásról ők döntöttek, s ezek száma minimálisra csökkent. A kivándorlást a továbbiakban néhány speciális eset (például: zsidók, idősebb személyek) kivételével megtiltották. A tiltott határátlépés immár a legsúlyosabb büntetőjogi kategóriába került, és öt év börtönnel is sújtható volt, míg a fegyveres erők tagjai számára egy titkos jogszabály a halálbüntetést is lehetővé tette. A kialakuló hidegháborús hisztéria miatt 1948-ban megkezdődött a kishatárforgalom felszámolása, ami birtokcserékkel együtt zajlott. Különösen éles feszültség alakult ki a déli határon, miután Josip Broz Tito Jugoszláviáját 1948-ban kiátkozták a keleti blokkból. 1950-ben a jugoszláv kémektől való félelem nyomán létrehozták a déli határövezetet, egy 15 kilométer mély zónát, amelynek területére korlátozták a belépést az ország többi részéről is, csakúgy, mint az ott lakók szabad mozgását. A határövezetből kitelepítették az ott élő, megbízhatatlannak tekintett személyeket (kulákok, délszláv nemzetiségűek stb.). Hasonló határövezet létesült 1952-ben az osztrák határon (Bencsik, 2019, 131–141., 225–232., 278–286.). 1949-ben megkezdődött a vasfüggöny kiépítése mindkét határ mentén: dupla szögesdrótkerítés, köztük aknamező, nyomsvá, figyelőtornyok létesültek. A határsértőkkel szemben tűzparancs volt hatályban, ezzel együtt megsokszorozták az *ÁVH*-határőrség élőerejét is. Mindennaposá vált az erőszak: különösen a déli határon fordultak elő véres határincidensek. Ugyan-

akkor a keleti blokkon belüli határokat is lezárták. A forgalom itt is minimális volt, de az átlépő utasokra órákig tartó ellenőrzés várt, s eközben szinte folyamatosan fegyvert fogtak rájuk az ávósok. Románia szovjet kérésre hivatkozva zárta le határát, azonban ennek valódi okai között az erdélyi magyarok elszigetelése is szerepelt.

Lassú változásra csak 1955 második felétől került sor. A blokkon belüli integráció reményében a szovjetek kezdeményezték a keleti határok átjárhatóságának növelését. Erre egyes csatlósok kevésbé voltak hajlandók, míg Magyarországon fokozatosan megindultak a reformok. 1956-ban – Ausztriát is beleértve – minden szomszédos országgal tervek születtek a kishatárforgalom újraindításáról, a déli határövezetet megszüntették, a vasfüggönyt pedig a jugoszláv és az osztrák határon is lebontották. A nyugati irányú utazások is jelentősen könnyebbé váltak. Sőt, a reformok „túlcsordulásáról” is lehet beszélni, hiszen a határrezsim liberalizálása mellett átfogó reformok követelésére került sor egy formálódó társadalmi mozgalom keretein belül. Mindez hozzájárult az 1956-os forradalom és szabadságharc kitöréséhez. Ennek vérbe fojtása után az egy ideig őrizetlenül maradt határon át mintegy kétszázezer menekült hagyta el az országot.

A kádári megtorlás korszakában a szabad mozgás lehetősége átmenetileg ismét megszűnt. A vasfüggönyt újra felépítették – de csak a nyugati határon –, a kiutazások száma csökkent, az ellenőrzés szigorodott. Jelentős tény viszont, hogy a határőrséget formailag elválasztották az állambiztonságtól, miközben katonai szervezete fennmaradt. 1949 óta egyébként a határrezsimmel kapcsolatos szabályokat ki sem hirdették, azok titkosak voltak. Ez a titkos normarendszer 1961-ig állt fenn, bár a legfontosabb szabályt – azt, hogy ki nem kaphat útlevelet és kiutazási engedélyt – csak 1970-ben hozták nyilvánosságra. Feltehetően 1955–1956 tapasztalatai miatt a határrezsim reformjait mindig többéves tervezés és óvatos kísérletezés előzte meg. Csak 1963-tól indult el a kiutazók számának gyors növekedése, ami – különösen a nyugati irányba tartók számának megugrása és a kapitalista „fellazítás” veszélye miatt – azonnal kiigazításra, szigorításra készítette a vezetést. Ugyanakkor a hatvanas években a keleti blokk államaival sikerült megállapodni a vízummentességről, a szomszédos államszocialista országokkal pedig a kishatárforgalomról is – jellemző módon Románia mindkét esetben az utolsók közé került. A határövezet mélységét csökkentették, főleg Jugoszlávia felé, amellyel sikerült rendezni a viszonyt. 1965-ben a déli határövezet meg is szűnt. Négy évvel később a nyugati határövezetet is felszámolták, helyette két kilométer mély határsávot hoztak létre. Ennek belső határán épült fel a harmadik generációs vasfüggöny első lépcsője. Az aknákat újra felszedték, a drótkerítésre pedig 1965 és 1971 között elektromos jelzőrendszert telepítettek, ami riasztotta a határőröket, ha valaki megpróbált átmászni a kerítésen, és a határig tartó további út során többnyire le is tartóztatták a menekülni vágyókat (Bencsik, 2019, 144–157., 174–178., 235–238., 262–264., 286–294.).

Széles körben elfogadott nézet, hogy a globalizáció újabb hullámát az 1973-as olajválság indította el. A két blokk közötti, illetve a harmadik világgal kialakított kapcsolatok ettől kezdve valóban jelentősen növekedni kezdtek. Politikailag, sőt gazdaságilag is ennek legjelentősebb eleme a Helsinkiben tartott Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet volt. Ennek aláírói – Kádár János is – vállalták az emberi jogok, köztük a szabad mozgás biztosítását is. Jellemző módon a gyorsan növekvő forgalom a keleti blokkon belül sem volt fenntartható: egyik államnak sem volt elég valutája a turisták számára – a nem konvertibilis keleti fizetőeszközökből sem. Másrészt, a magyar idegenforgalom szívesebben fogadta a gazdagabb és keményvalutát hozó nyugati vendégeket. A blokkok közötti gazdasági kapcsolatok állami szinten is erősödtek. Magyarország második legnagyobb kereskedelmi partnere az NSZK lett. Ezzel együtt, 1973-tól jelentősen nőtt az ország nyugati eladósodása. Az újabb hitelekre folyamatos igény volt, a nyugati blokk pedig – legalábbis informálisan – az emberi jogok tiszteletben tartását várta el cserébe.

A magyar határrezsim azonban nem ment át látványos liberalizálódáson a hetvenes években, inkább csak apró lépéseket lehet látni. Továbbra is megkülönböztették a keleti és a nyugati kiutazások engedélyezését, a beutazást viszont csak kivételes esetekben tiltották meg. 1972-től a „piros útlevel” bevezetésével látványosan elkülönült a két irány. Kelet felé 1979-től akár korlátlan számú kiutazást is engedélyeztek egyszerre, míg nyugatra a „kék útlevellel” 1982-től évente egy utazást lehetett tenni. 1978-ban Magyarország vízummentességről állapodott meg Ausztriával, ami a következő évben lépett hatályba. Ezt az tette lehetővé, hogy Ausztria jelentős tőkét ruházott be a magyar turisztikai infrastruktúrába – a budapesti szállodaépítések finanszírozása mellett a határállomásokat is osztrák hitelekből modernizálták (Graf, 2018, 144–145.). A külföldre utazás szabályai végleg nyilvánossá váltak, továbbá egyre kevesebb kiutazási kérelmet tagadtak meg, a határátlépés körülményei pedig kulturáltabbá váltak. Ekkoriban már többnyire nem is a magyar, hanem a keletnémet, majd a nyolcvanas években a közel-keleti és a román állampolgárok tiltott határátlépési kísérletei okoztak nehézségeket. Módszereik igen változatosak voltak: a zöldhatáron való átjutás mellett útlevel-hamisítással, járművekben való elrejtőzéssel, továbbá nyugatnémet „embercsempészek” segítségével is próbálkoztak. A magyar állampolgárok könnyebben jutottak ki legálisan is nyugatra, ahonnan egy részük nem tért vissza. A „hazatérés megtagadása” a tiltott határátlépéssel megegyezően büntendő – 1961-ben fél évtől öt évig terjedő, 1978-tól alapesetben háromévi szabadságvesztéssel sújtható – bűncselekmény volt, de szankcionálni nehezen lehetett. Az ötvenes években még a közeli rokonokon torolták meg, de később már csak a disszidens hátramaradt vagyonát kobozták el (Bencsik, 2019, 336–340.).

1987-ben ismét felmerült a kishatárforgalom bevezetése Ausztria felé, amit Bécs évtizedek óta szorgalmazott. A magyar fél azonban egy bátor lépéssel a

határszéli lakosság helyett mindenkit feljogosított a nyugati utazásokra, ráadásul nemcsak Ausztria, hanem a világ egész területére. A világútlevél 1988-ban jelent meg, s ettől kezdve a kiutazást politikai, állambiztonsági okokból nem korlátozták. Eltörölték tehát a kiutazási engedélyt, viszont nyugati viszonylatban a pénzügyi korlátok fennmaradtak: a szűkös valutakeret igénybevétele után újabb kilépést nem engedélyeztek, azonban akinek volt saját valutája, az megkerülhette ezt. 1988-ban az Ausztriába utazó magyarok száma az előző évinek a hatszorosára ugrott. A bevásárlóturizmus dollármilliókat szivattyúzott ki az országból, a kapitalista fogyasztói társadalom és a globalizáció győzelmet aratott a létező szocializmus és a territorialitás felett. A keleti blokk évtizedeken át sulykolt felsőbbrendűségének mítosza végleg szertefoszlott. A határrezsim liberalizálása 1956 után másodszor is jelentősen hozzájárult a politikai rendszer megrendüléséhez. A rendszerváltás részeként 1989 őszén az országgyűlés – 1903, illetve 1909 óta először – két önálló törvényben rendezte a külföldre utazás és a kivándorlás kérdését, kimondva, hogy mindkettő alapvető joga a magyar állampolgároknak; a tiltott határátlépést pedig pénzbüntetéssel sújtható szabálysértéssé fokozta le, kivéve, ha fegyveresen követik el. A határőrség katonai szervezetét hamarosan rendészetivé alakították vissza. A vasfüggönyt már az év első felében lebontották, ami a *Német Demokratikus Köztársaságból* menekültek egész tömegét indította Magyarországra, s mikor a kormány Ausztriába való kiengedésükről döntött, a keletnémet diktatúra is heteken belül kártyavárként omlott össze (Salter, 2003, 124–126.; Oplatka, 2008). A keleti, saját állampolgárainak jogait sárba tipró határrezsim az egész térségben megszűntek, Kelet-Közép-Európa visszatért a nyugati rendszerbe.

IRODALOM

- Bencsik Péter (2019): *Kelet és Nyugat között. Államhatárok, úti okmányok, határátlépés Magyarországon és Csehszlovákiában (1945–1989)*. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézet, ISBN 9789634161769, <https://u-szeged.academia.edu/P%C3%A9terBencsik>
- Bencsik Péter (2020): *Állami érdek vs. nemzeti érdek. Territorizálódás Magyarországon a 20. század első negyedében. (HistGlob Working Paper 1.)* Szeged: MTA–SZTE–ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport, HU ISSN 2732-172X, <http://globtort.bibl.u-szeged.hu/histglobwp01/>
- Bencsik Péter (2021): Territorizálódás és globalizáció. Historiográfiai áttekintés. *Korall*, 22, 85, 5–25. https://epa.oszk.hu/00400/00414/00076/pdf/EPA00414_korall_2021_85_005-025.pdf
- Bencsik Péter (2022): *Demarkációs vonaltól államhatárig. A határ menti társadalom és konfliktusai az 1920-as években*. Budapest: ELKH BTK Történettudományi Intézet, ISBN 9789634163060, https://tti.abtk.hu/images/esemenyek/2022/bencsik_cimnegyed_tartalom.pdf
- Chandler, Andrea M. (1998): *Institutions of Isolation. Border Controls in the Soviet Union and Its Successor States, 1917–1993*. Montreal & Kingston–London–Buffalo: McGill-Queen’s University Press, ISBN 0773517170
- Graf, Maximilian (2018): Opening of the Austrian–Hungarian Border Revisited: How European Détente Contributed to Overcoming the ‘Iron Curtain’. In: Blumenau, Bernhard – Hanhimäki,

- Jussi M. – Zanchetta, Barbara (eds.): *New Perspectives on the End of Cold War: Unexpected Transformations?* Abingdon: Routledge, 137–152. eBook ISBN 9781315189031
- Lloyd, Martin (2003): *The Passport. The History of Man's Most Travelled Document*. Stroud: Sutton Publishing, ISBN 9780750929646
- Matthews, Mervyn (1993): *The Passport Society. Controlling Movement in Russia and the USSR*. Boulder: Westview Press, ISBN 9780813385709
- Oplátka András (2008): *Egy döntés története. Magyar határnyitás – 1989. szeptember 11. nulla óra*. Budapest: Helikon Kiadó, ISBN 9789632271491
- Salter, Mark B. (2003): *Rights of Passage. The Passport in International Relations*. Boulder–London: Lynne Rienner Publishers, ISBN: 9781626370128
- Therborn, Göran (2000): Globalizations: Dimensions, Historical Waves, Regional Effects, Normative Governance. *International Sociology*, 15, 2, 151–179. DOI: 10.1177/02685809000150020, <https://tinyurl.com/438b3nke>
- Torpey, John (2000): *The Invention of the Passport. Surveillance, Citizenship and the State*. Cambridge: Cambridge University Press, ISBN 0521634938